

SZÁZ BOLONDSÁGBÓL EGY BÖLCSESSÉG

A BOLONDOK HAJÓJÁ-ról és Sebastian Brantról

Ez a különös mű, amelynek készülő magyar fordításából némi ízelítő olvasható az alábbiakban, a XV. század végén látott napvilágot. Úgy is mondhatnánk: a középkor utolsó pillanataiban. Nem azért mondjuk ezt, mert A BOLONDOK HAJÓJA megjelenésekor, 1494-ben Amerikát már felfedezték, Luther Márton viszont még kisfiú, hanem azért, mert a mű alapfelgondolását annak sejtelve járja át, hogy: az áthagyományozott és megszokott világrend rövidesen véget ér, helyébe valami másnak kell lépnie. Ezt persze Brant közvetlenül kifejezni csak hagyományos képekkel és képzetekkel (például a közelebbi végítéletre való utalásokkal) tudja, s ennyiben műve, ha az apokaliptikus víziók közé nem is, de a középkori moralizáló szatírák közé minden nehézség nélkül beilleszthető. Csakhogy a bázeli egyetem jogi karának dékánja (ez volt műve írásakor Brant) olyan allegorikus keretbe foglalta példázatait és megrovásait, amely viszonylag széles metszetet ad a letűnésre ítélt világ teljességéből, ugyanakkor érzékelteti azokat az erőket, amelyek létrehozzák az újat. Szigorú erkölcsi ítélettel sújtja a világ és az ember százféle (kicsit pontosabban, száztizenkétféle) bűnét; ám az ítélet kimondásához olyan formát választ, amely a bűnök hagyományos hierarchiáját megsemmisíti; s a hierarchia helyén a figyelmes mai szemlélő a modern értelemben vett egyéniség csíráit fedezheti fel. Ez annál meglepőbb, mivel olyan ember művéről van szó, akit meg sem érintett a reneszánsz szellem nagyratörése (furcsa belegondolni, hogy szinte pontosan ugyanakkor élt, amikor Leonardo da Vinci), sőt ezt a nagyratörést ugyanúgy bolondságként írja le és bé-

lyegzi meg, mint, mondjuk, a falánkságot vagy az istenkáromlást. Amit azonban ő bolondságnak lát, az nem egyéb, mint a bűn- és éreynkatalógustól függetlenedő jellemvonás. Az, hogy egy olyan jellemvonás, amely ki tud tölteni egy egész jellemet, csak vétkes vagy visszás lehet (ellentétben az erénnyel, amely a modern kor előtti felfogásban sohasem vált jellemvonássá), az antik vígjátékírók óta tudható. Az viszont új, hogy a butaság és a bűn közös nevezőre hozható, s hogy ily módon az antik jellegű szatíra alantas nézőpontja a keresztény üdvtörténet perspektíváit veszi fel. Ennek formáját találta ki Sebastian Brant.

E formát kissé frivol, de szemléletes kifejezéssel bolondrevünek nevezhetjük. Illetve döntés kérdése, hogy annak látjuk-e. Ha igen, úgy nyilvánvaló, hogy Brant, mint minden valamirevaló szatirikus, nem a bolondságot, hanem magát a bolondot írja le; az elvont tulajdonságok szemünk láttára válnak élő emberekké. Az a mondás, mely szerint egy bolond százat csinál, ebben a műben szó szerint vehető: Brant önmagát mint szerzőt is bolondnak nevezi (a mű logikája szerint a legsúlyosabb bolondság saját bolondságunk fel nem ismerése), és megcsinálja a mű száztizenkét fejezetében szereplő többi. A megcsinálás részben szentenciózus-ságot, részben szituálást jelent. Ez utóbbi ad lendületet minden fejezetben a leírásnak, s ebből ismerhető meg közvetlenül a korabeli ember észjárása; a szentenciák pedig ezt támasztják alá az idézett helyek tekintélyével, s furcsa módon az illusztrátor is többnyire a szentenciákba kapaszkodik. (Az 1494-es bázeli kiadás minden fejezetét egy-egy fametszettel illusztrál-

ták, többségüket az akkor Bázelen időző Dürer készítette. Ezúttal épp csak utalhatok rá, hogy modern fordítás esetében az illusztráció is egyfajta grafikai „fordítói” feladatot jelenthet.)

Hogy a bolondrevü eleveenségét értékelték a kortársak, azt nemcsak a mű népszerűsége bizonyítja (még Brant életében, vagyis 1521-ig számos utánnomása, fordítása, átdolgozása és kalózkkiadása jelent meg), hanem egy-egy olyan, ma már kissé furcsának rémlő kortárs ítélet is, amely szerint A BOLONDOK HAJÓJA egy, az ISTENI SZÍNJÁTÉK ellenpárjaként felfogható Isteni Szatíra (ezt a híres Tritemius apát mondta), vagy hogy Brant egy sorba állítható nemcsak Dantéval és Petrarccal, de Homérosszal és Vergiliusszal is (ez meg egy Jacobus Locher nevű bázeli tudós véleménye volt). A műben megmutatókozó talpraesettség és törőlmetszettség mellett nyilván a világegész megragadására irányuló törekvés is tetszést arathatott (ilyesféle próbálkozásnak a következő évszázadban már nem volt sok esélye); ezenkívül nem feledkezhetünk meg „*a nép nyelvén való ékesszólás*” Németországban ez idő tájt felmerülő programjáról sem. A középfelnémet lovagi költészet óta Brant műve az első olyan nagyszabású munka, amely az időközben teljesen alakult német nyelvet költői értelemben teljes értékű közegként üzemelteti és veszi birtokába. A német nyelvű írásbeliség igazi fellendülésére persze majd csak a reformáció után kerül sor; ám ez a folyamat is elképzelhetetlen az előzmények, köztük Brant műve nélkül. A reformáció, majd a rá következő emberöltők német irodalma kiélezi, olykor el is mélyíti a szatírát; ám ez a szatíra már nem a világ egészéről, hanem annak megosztottságáról, majd kaotikus széttöredezéséről szól.

Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy nem szatirikus revünek, hanem példázatok és életszabályok gyűjteményének, úgynevezett *bscheidikeyt*nek látjuk és olvassuk A BOLONDOK HAJÓJÁT. Ez eset-

ben háttérbe szorul a bolond, és előtérbe kerül a bolondság, illetve annak remédiума, a bolondságra való ráismerés. Ez az orvosság a kútfökből nyerhető. Brant bámulatosszorgalommal és leleménnyel gyűjti a bolondság eseteit, illetve az így minősíthető példákat az ÓTESTAMENTUM elbeszélő jellegű könyveiből, Ovidius, Vergilius és Juvenalis műveiből, legendákból, fabulagyűjteményekből és az általa különösen kedvelt törvénykönyvekből. Így olvasva A BOLONDOK HAJÓJA egyfajta monumentális antológiának vagy kompendiumnak látszik. Brant általában sokféle helyről szedegeti össze példáit, de néha szó szerint átvesz, vagyis versbe szed egy-egy hosszabb részletet (például Juvenalis X. SZATÍRÁ-ját az öregségről, vagy a PÉLDABESZÉDEK VIII. részét, amelyben a Bölcsesség allegóriája intelmezi a balga embert); az is előfordul, hogy valami lexikonból, szótárból vagy kivonatos tárgymutatóból dolgozott, s a példák tucatjaiban jól felismerhető az ábécérend.

Ebből a nézőpontból nagyjából mindegy, hogy hajóra szállnak-e a bolondok, vagy a bolondok táncában ugrándoznak, esetleg ott rotyognak-e a bolondkásában: a bolondallegória összes képi változata ráfűződik a gnómaszerű példák sorára. Így nézve Brant munkája annyiban lényeges újdonság a korábbi bscheidikeytekhez képest (legjelentősebb köztük egy Freidank nevű kései középfelnémet költő műve), hogy a bolondmotívum révén a szentenciáknak közös iránya és centruma van, ez utóbbit pedig nevezhetjük (egy későbbi német költőre utalva, akinek szintén volt érzéke a bolondság didaktikus értelmezéséhez) az emberi törekvések elégtelenségének.

Van a fókusz ily módon való kijelölésében valami nagyvonalúság. Ahogyan a haláltánc mintájára kigondolt bolondrevüben egyenrangúan bolond a király és a koldus, a titkokat fürkésző tudós és a tudományt megvető bugris, a haszonleső és a más gondját magára vevő ember, úgy a

gnómagyűjteményben egyenrangúan közvetítik a bölcsességet a bibliai és a pogány-antik locusok, a római jog és az önkormányzati statútum, az elveszett történeti munka kivonatához írt scholion és a Brant kora óta feledésbe merült anekdota vagy a nehezen azonosítható álezőpusi mese.

A népszerűség mellett e nagyvonalúsággal magyarázható, hogy Brant műve a kora újkori bolondirodalom hatékony műfaji mintája lett. Bolondcsúfoló művek voltak a középkorban is, de a bolondság motívuma Brant óta vált világmagyarázó princípiummá. A későbbi nemzedékek bolondirodalmából Magyarországon Rotterdami Erasmus műve, A BALGASÁG DICSERETE a legismertebb; de említhetjük a Luther-kortárs Thomas Murner BOLOND-IDÉZÉS-ét vagy Hans Sachs és Fischart munkáit is. Hogy a műfaj még a XVIII. század elején is eleven volt, azt többek között Abraham a Sancta Clara szitkozódó-viccelődő bolondkatalógusai mutatják. (Külön elemzést kívánna a hajó motívuma, főleg képzőművészeti szempontból. Ezúttal csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a hajó mint allegorikus keret egyszersmind az értelmezéseknek is igen tágas kerete. Jelképezheti a világot éppúgy, mint az emberi életet a világban; vagy akár a kettőt egyszerre is. A világlátomás egyáltalán nem zárja ki az aktualizáló tendenciát. A műben érződik egyfajta szorongás az új földrajzi felfedezések miatt: a 66. fejezet a távoli tájak felkutatásának bolondságát írja le, s talán az sem véletlen, hogy a bolondhajó tlalogójára *Narragónia* neve van írva. S bármily furcsán hangzik is, a bolondhajó mint allegória bőven túlélte a bolondirodalmat: K. A. Porter *THE SHIP OF FOOLS* című regényében, illetve Stanley Kramer belőle készült népszerű filmjében a bolondok hajója Veracruzból halad a náci Németország felé: *ad Narragoniam*. Nehéz volna bizonyítani, hogy az író nő olvasta Brant művét; hogy hallhatott róla, az biztos,

mert angol fordítása 1944-ben jelent meg New Yorkban.)

De talán nemcsak a szorosabb értelemben vett bolondirodalom kapcsolódik Brant művéhez. A BOLONDOK HAJÓJA a középkor végi, újkor eleji írásbeliség Bahtyin által megfigyelt regényesedésének is egyik fontos állomása. Bolondságok nélkül nincs kóperegény: nemcsak Till Eulenspiegel volna Brant nélkül nehezen elképzelhető, hanem a Grimms-hausen-féle KALANDOS NÉMET SIMPLICISSIMUS is. Sőt: a bolondhajó (különböző közvetítők révén) egy évszázaddal később Cervantes elmés-nemes lovagja számára is egyengeti az utat. Ugyanígy Shakespeare dramaturgiája sem volna teljes a világtértelemező bolond figurája nélkül.

Maga Brant, mai szemmel olvasva művét, némileg korlátoltnak és kicsinyes elmének látszik, ellentétben a mű egésze által sugallt nagyvonalúsággal. Ez azonban igazságtalan ítélet volna. Rémülten és értetlenül figyel a még egésznek, egyszersmind végesnek mutakozó világ repedéseit, s ami ezzel jár szerinte, a bolondságok fokozatos elburjánzását: inkább erről van szó. (Ne feledjük: amíg a bűn nem volt bolondságra váltható, mindössze hét főbűnt tartottak számon, minden egyéb ezekből következett.) Ő még innen van azon a töresen, amelyen három emberöltővel később Shakespeare vagy akár két emberöltővel később Montaigne már egyértelműen túl van.

Montaigne esszéit olvasva szembeötlő, mennyire ugyanazokról a dolgokról beszél (és ami a konkrét megítélést illeti, mennyire hasonlóan érzékeli őket), mint Brant. Annál nagyobb a két szerző látásmódja és észjárása közti különbség. Montaigne rácsodálkozik a dolgokra, összekapcsolja őket vagy éppen elemzésükbe bocsátkozik, töpreng és mérlegel, s mind ebbe a (fiktív) olvasót is bevonja, vagyis kitárulkozik; pontosabban úgy tesz a nyilvánosság előtt, mintha a privát narráció ala-

nya azonos volna a leírás tárgyával. Brantnál ilyesminek nyoma sincs. Nála nemcsak a távoli földrészek felfedezése számít bolondságnak, hanem saját bensőnk felkutatása is. Illetve ilyesmi el sem képzelhető a bolondrevüben; ott csak fecsegés van és kotnyelesség, továbbá titkaink oktalán kibeszélése, főleg nők előtt. Ha azonban összevetjük e kipreparált jellemvonásokat az antik mintával (mondjuk, Theophrasztosz jellemrajzaival), azonnal észrevehetjük a régi görög tudós munkájának idő- és világnélküliségét, szemben az a világgal, amely Brant művében felsajlik, és amelyet magával ragadni készül az idő áradata. A teológiai értelmezés alól emancipálódó világ és az ily módon fel-

szabaduló szellemi energiák (mindenekelőtt a kétely és a kétségbeesés energiája) nélkül viszont elképzelhetetlen volna az ellentmondásokat egyesíteni tudó, önmagára reflektáló, oknyomozó, összetett személyiség.

A fordító tapasztalatairól és mentségeiről később essék szó, talán a teljes mű megjelenése után. A BOLONDOK HAJÓJÁ-t a Borda Antikvárium jelenteti meg tíz részletben, kétnyelvű kiadványként, Orosz István rézkarcaival. A kis példányszámú bibliofil kiadást a tervek szerint egy könnyebben hozzáférhető változat is követi majd.

Márton László

Sebastian Brant

A BOLONDOK HAJÓJA

Részlet

Márton László fordítása

Első tized,
amelyben az előjáró beszéd
és tizenegy főbenjáró bolondság
verses leírása
foglaltatik

**Előjáró beszéd
A Bolondok Hajójához,**

melyet kinek-kinek hasznára és üdvös intelmezésére, valamint a bölcsesség, a józan ész és a jó erkölcs követése végett, úgymint bármely rang- és nembeli személyek bolondságát, vakságát, tévelygését, ostobaságát elvetendő és dorgálandó: kiváltképpen való szorgalommal, komolysággal és munkával szedegetett össze Baselban

Sebastianus Brant,
mindkét jognak doktora